

В І Д Г У К

офіційного опонента

**кандидата філософських наук Володимира Ярославовича Бутинського
на дисертаційне дослідження Франківа Дмитра Миколайовича
«Світоглядно-аксіологічні богословські принципи розвитку
єврейського релігійного права в його історичних різновидах»,
подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я**

Будь-яка правова система сучасності не виникла сама по собі, а має під собою фундаментальну основу. Сучасне право, за яким живе будь-яка європейська країна бере свій початок в давніх цивілізаційних культурах (наприклад в римському, чи вавилонському праві), там воно отримує свої першопочаткові засадничо-світоглядні та ціннісно-орієнтовані принципи і протягом історичного процесу або еволюційно вдосконалює ці вихідні положення, або руйнується не спромагаючись зберегти цілісність громадянського суспільства через ідеї права і справедливості. Подібна логіка прослідковується і в релігійному праві, яке в своєму абсолюті бере свій початок з сакральної, божественної основи, і через осіб, які вводять і формують такі правовідносини між Богом і людьми, а також налагоджують основні принципи життя між самими людьми впливають на всі сторони життя особистості в тій чи іншій мірі. В такому разі проблема втрати первісних, засадничих, фундаментальних принципів такої релігійно-правової системи може призвести, і призводить, до перетворення релігії з осередку зміни людини на краще та її виховання в осередок небезпеки і загрози. Ці процеси відбуваються прямо в наш час і є глобальними, а отже вони не зможуть не торкнутись України. Історично для наших теренів властиве християнство, а отже і відповідні правові системи різних віросповідань в межах цього напрямку. Але яка би то не була деномінація в межах християнства, чи навіть релігійна деномінація інших релігійних меншин, які існують в Україні, вони переважно беруть свій початок з біблійного єврейського права і там отримують свої засадничі принципи і підходи. В такому разі єврейське право, як одне з найцікавіших і найдревніших релігійно-правових систем сучасності стає цінним для наукового

дослідження не саме по собі, а в контексті необхідності розуміння базових процесів, які стояли при витоках сучасних релігійно-правових систем, які діють на території України. Право розвивається і в рефлексії (сприйнятті) і в своїх підходах. Лише зрозумівши природу релігійного права загалом і феномен єврейського права зокрема, його основні принципи і головне, що воно вміщує в собі і для чого воно покликане, проаналізувавши його еволюцію та логіку розвитку, з усіма недоліками та перевагами – лише тоді можна осягнути глибину і значення феномену права, його вплив і приклад логіки розвитку в стосунку до інших, звичних для України, релігійно-правових систем, та його роль та значення для життя громадян України. Глибоке і богословсько-мудре наукове дослідження може стати допомогою для вирішення глобальних викликів що стоять перед українською державою в контексті зростання релігійного фанатизму, міжрелігійної конфронтації та дозволить адекватно оцінити ризики і небезпеки таких сценаріїв. Запропонована автором наукова робота стає відповіддю на такі виклики і ставить собі за мету всебічно і аргументовано проаналізувати процеси, які відбуваються в єврейському праві, причому з акцентом на біблійні основи такого права і порівнянням з релігійно-нормативними підходами в його еволюційно-історичних різновидах. Така наукова робота на рівні дисертаційного дослідження в межах України стає як ніколи актуальною і наскільки нам відомо унікальною, адже розуміючи проблематику і важливість процесів, які відбуваються і виражаються в релігійному праві в середовищі українського богослов'я таких наукових доробків не було, на відміну від російського сегменту (П. Баренбойм, Д.Прімаков, С.Марченко, В.Беспалько та ін.), а тим більше світового (М.Елон, П.Глен, А. Барак та ін.). Безперечно, що дослідження в такому напрямку, причому з залученням різних наукових сфер (право, богослов'я, релігієзнавство, історія, політологія) є потрібні, бажані і необхідні як для Українського контексту, так і для загально-світового.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, відповідають вимогам до такого виду досліджень. Високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність забезпечені: застосуванням автором широкого спектру загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження; професійним вирішенням автором низки наукових завдань, що сприяло реалізації поставленої мети дослідження, та адекватністю структурно-логічної схеми дослідження визначеній меті: кожен наступний розділ чи підрозділ органічно пов'язаний з попереднім і доповнює його; використанням широкої джерельної бази за темою дисертації і

достатнім масивом аналітичних даних (список використаної літератури дорівнює 334 одиницям); відповідність предметної спрямованості дисертаційного дослідження паспорту наукової спеціальності 09.00.14 «богослов'я»; достатньою географією та великою кількістю напрямів в апробації отриманих результатів на науково-практичних конференціях.

Ознайомлення зі змістом дисертації, основними публікаціями та з авторефератом дозволяє визнати, що мету дослідження виконано. Це знайшло відображення в основних положеннях роботи, які сформульовані автором особисто і характеризуються певною науковою новизною. Зокрема, автором *уперше*: класифіковано авраамістичні релігії за авторською концепцією вихолощення релігійного права (С. 25-26); введено нову періодизацію етапів розвитку єврейського права (С. 47-48); виявлено і проаналізовано основні і вирішальні принципи формування єврейського права (с.110-120); проаналізовано, користуючись богословським підходом, принципи застосування та дії єврейського права на різних етапах його існування (С.146-157); обґрунтовано якісну зміну єврейського права в його цілісності, її причини, і прояви (С.142-145); виявлено, що зміна в вихідних принципах формування і дії між біблійним і талмудичним правом призводять до втрати внутрішньої основи і перетворення права в якісно інше, хоча і з збереженням формальних ознак попереднього, і це можливо побачити саме на принципах формування і дії єврейського права в їх богословському аспекті (С.195-196); обґрунтовано, що разом з тим відбувається і еволюція богословських ідей від біблійного до пост-талмудичного права, яка також призводить до формалізації та втрати початкових основ і навпаки (С. 198-199); показано та проаналізовано «опріснення» релігійної традиції. На прикладі давньо-єврейського та талмудичного права прослідковується як первинне «живе» середовище періоду зародження певної релігії згодом «мертвіє» по мірі формування сталої традиції (С. 27-29).

Автором *удосконалено*: семантичну різницю в поняттях "єврейське", "іудейське", "ізраїльське" право, ввівши при цьому нові паралельні поняття, які відмінні від запропонованих іудаїзмом та правничими підходами, для кращого розуміння суті понять, їх хронологічних меж, а особливо внівши ясність в різноманітні розуміння таких понять (С. 35-37); теза, що періодизація іудейського права лежить в прямій залежності від двох факторів – руйнування Єрусалимського Храму та створення Талмуду. При чому руйнування Єрусалимського Храму стає вираженням, в історичній площині, богословських процесів всередині іудейської релігії. Ці події стали переломними та перехідними моментами історії іудаїзму. Як наслідок, вавилонський полон на багато століть визначає напрямок розвитку

іудейського права і Вавілонія стає місцем створення іудейського талмудичного права (С. 66-67); еволюцію джерел єврейського права, та проаналізовано зміну акцентів та загальне місце в цій системі Письмового та Усного закону (С. 91-109).

Дістали *подальшого розвитку*: сегментація єврейського права в його еволюції від біблійного до талмудичного з окремою зупинкою на перехідному етапі (87-90); розуміння основних та другорядних принципів формування і дії єврейського права в їх еволюції, та показано зміщення акцентів від загальних напрямків богооткровенних приписів до повної формалізації життя єврея (С. 175-177); визначення єврейського права, в його богословській природі, як суто богонатхненного релігійного права, з акцентом на можливість повного розуміння такого права лише беручи до уваги його богословську складову, при чому як вирішальну складову цього права. Джерелом таких правовідносин був Господь Бог, Який подав Заповіді для виховання і дітоводження обраного народу. Тому якраз і сакральність джерела такого права – була головним і системоутворюючим елементом всієї конструкції права єврейського народу. А вже потім інтерпретація та еволюційність змін принципів формування таких правовідносин зміщують акценти з першочергових завдань на самі принципи дії права. Тобто форма почала переважати над суттю (С. 97-102).

Таким чином, змістовне наповнення пунктів наукової новизни дійсно має важливе теоретичне та практичне значення, як для науки богослов'я так і для споріднених з нею за об'єктом наукової уваги напрямів наукової думки.

Основні наукові положення і висновки дисертації висвітлено у 5 наукових працях, всі вони опубліковані у наукових фахових виданнях, у тому числі 1 стаття в зарубіжному науковому виданні. Кількість, обсяг та зміст друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук і надають авторові право публічного захисту дисертації.

Детальний аналіз представлених рукопису та автореферату дисертації дає підстави констатувати ідентичність автореферату й основних положень дисертації. Наведені в авторефераті наукові положення, висновки і рекомендації в повному обсязі розкриті й обґрунтовані в тексті дисертації.

Висновки повністю відповідають сформульованим завданням та змісту самої роботи та впливають з її основних положень. Дисертант стисло формулює основні результати дослідження, які викладені у тому числі і у структурних частинах автореферату. Особливо варто відмітити певні ідеї виражені в розділі 2 (а саме про богословську прив'язку та пряму кореляцію подій біблійної історії та дотримання нормативно-правових принципів, які

стали нормативним уособленням єрусалимського Храму) пунктах 3.1 і 3.2 третього розділу дисертаційного дослідження і п. 4.2. четвертого розділу. Такий акцент на правовій історії біблійного періоду, причому з намаганням автора відобразити саме богословську сторону правових процесів дозволило глибше поглянути на проблему як феномену релігійного права загалом, так і особливості біблійного права, як складової єврейського права. Надіємось, що в подальшому цей напрямок дослідження буде лише поглиблюватись і вдосконалюватись. Разом з тим ці положення у поєднанні з іншими теоретичними узагальненнями автора в сукупності розв'язують важливе науково-практичне завдання, яке полягає в обґрунтуванні положень щодо богословської та юридичної логіки і причинно-наслідкових проявах еволюції релігійного права, на прикладі таких процесів в праві єврейському.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що кандидатська дисертація Франківа Дмитра Миколайовича є самостійним і структурно завершеним дослідженням, що характеризується єдністю змісту і має постульовану автором науково-теоретичну та практичну цінність.

Теоретична значущість роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні ідеї виявлення алгоритму зміни в релігійно-правовій системі, що призводить до втрати нею первісної суті. Практична значущість одержаних результатів полягає у використанні науково-методологічних узагальнень та практичних рекомендацій автора у практичній діяльності органів державної влади що дозволить побачити коли релігійне право стає деструктивним і прикриваючись формальними ознаками релігії, та послуговуючись нормативно-правовим інструментарієм, який поглинає дух релігії і її основне призначення і завдання, перетворюється на загрозу соціуму. Адже релігії з вихолощеними релігійно-правовими системами мають ухил в максимально формалізованість і відповідно до світогляду даної релігії перетворюється в небезпечну для життя людей та войовничо-фундаменталістську, що несе загрозу як окремим індивідуумам так і всьому громадянському суспільству. Також практична значущість дослідження полягає у застосуванні висновків дисертації в навчальному процесі, надаючи профільним викладачам нові інструменти в богословській оцінці процесів, що відбуваються в релігійному праві.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 230 сторінок. Перелік використаних джерел містить 334 найменування.

Структура дисертації логічно побудована і сприяє розкриттю теми дослідження, виконанню поставлених завдань.

Дисертація та автореферат оформлені відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України, що висуваються до такого роду наукових робіт. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Загалом дисертаційне дослідження здійснено на високому науково-теоретичному рівні. Проте, оскільки деякі його положення є дискусійними, що пов'язано з означенням дисертантом власної позиції окремих досліджуваних проблем, варто зробити певні уточнення, зауваження та рекомендації з метою подальшого удосконалення обумовленої проблематики.

1. Декларована автором теза – довести прямий взаємозв'язок між основними принципами єврейського права та кореляційний зв'язок в зміні цих основних принципів – є досить дискусійною. Наприклад, те, що "виховний принцип" є основним принципом формування біблійного права, і те, що подібний принцип в П'ятикнижжі взагалі можна чітко окреслити – є не настільки очевидним. Звичайно, ціла низка біблійних текстів присвячена вихованню або пов'язана з цією темою. Проте чи поєднуються ці тексти в єдиний принцип, чи реалізується він у біблійному праві – це неочевидно і є дискусійним. Якщо автор переконаний в наявності такого принципу, на нашу думку його слід було б сформулювати і обґрунтувати більш конкретніше і чіткіше, позаяк консенсусу щодо цієї ідеї в біблеїстиці немає. А те, що може бути очевидне для автора (зважаючи на його клерикальне положення) – може бути не таким очевидним для всього наукового співтовариства.

2. Проблема, яку піднімає автор – виокремлення основоположних ідей єврейського права, та спроба виявлення причин і степені їх еволюції та їхній зв'язок з правничими нормами іудаїзму – є цікавою і актуальною, навколо неї, точаться сучасні дискусії, разом з тим ці дискусії розпочались далеко не сьогодні, тому ми вважаємо, що було б доцільно ширше означити хід таких дискусій в історичній ретроспективі.

3. На наш погляд, слід було б конкретизувати розрізнення між правовими системами різних книг П'ятикнижжя, різних біблійних епох, різних етапів еволюції єврейського права. Викладений матеріал викладу таких релігійно-правових систем хоч і має внутрішню логіку і очевидну стрункість подачі, але викладений не настільки систематизовано як того би хотілось, що ускладнює розуміння логіки автора та загального сприйняття роботи.

Разом з тим висловлені зауваження і побажання не применшують загальної високої оцінки рівню виконання дисертаційної роботи, її

теоретичної цінності та практичної значущості. В цілому поставлена мета у дисертації повністю досягнута.

З огляду на актуальність, новизну, важливість одержаних автором наукових результатів, їх обґрунтованість і достовірність, а також практичну цінність сформульованих положень і висновків вважаємо, що дисертаційна робота Франківа Дмитра Миколайовича «Світоглядно-аксіологічні богословські принципи розвитку єврейського релігійного права в його історичних різновидах» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,

доцент кафедри військового права

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

Володимир БУТИНСЬКИЙ

Зупинив В.Д. Бутинського з об'єкту

Начальник Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

полковник юстиції

Сергій МЕЛЬНИК